

СУЧАСНІ НАУКОВІ ТЕНДЕНЦІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Довбенко М. Криза економіки — не криза науки: монографія / Михайло Довбенко. — К.: ВЦ «Академія», 2009. — 304 с.

Можливо, видасться дивним, чому я, ботаник, вирішив висловитися на економічну тему. Передовсім мене заінтригував аж ніяк не вузькогалузевий, неординарний підхід Михайла Довбенка, якому вдалося синтезувати в єдину концепцію раніше розрізнені досягнення представників сучасної економічної науки. Це надає вітчизняним ученим значно більші, ніж раніше, можливості пізнання природи економічних, зокрема трансформаційних, процесів. До того ж викладені в монографії думки можуть дати поштовх новим підходам до розв'язання проблеми змінності економічного знання і нових технологій у сфері викладання економічної теорії та суміжних дисциплін.

Згадка про Адама Сміта в рецензованій книзі повернула мою думку до Чарльза Дарвіна з його відомою теорією еволюції. Він був природознавцем, а не економістом, і його погляди на конкуренцію принципово відрізнялися від суджень А. Сміта. Проте зараз з'являється дедалі більше доказів про те, що погляди Ч. Дарвіна набагато точніше відображають економічну діяльність. І хоча теорія конкуренції як «невидимої руки» ринку ще популярна, але після недавнього обвалу в економіці її щораз частіше критикують. І важко не погодитися з деякими на-

уковцями, що, врешті-решт, її замінить версія загальнішої теорії Дарвіна, у якій «невидимій руці» відведуть належне місце, але не будуть, як часто буває нині, приписувати необмежений вплив. Адже в системі, запропонованій відомим біологом, «невидима рука» є цікавим частковим випадком. Інколи конкуренція впливає на поведінку окремих осіб із користю для суспільства,

але так відбувається не завжди. Звернувши увагу на зіткнення особистих і колективних інтересів, Ч. Дарвін обґрунтував багато норм, які встановлені й діють у сучасному суспільстві: заборона на стероїди в спорті, обмеження робочого часу, вимоги безпеки праці, стандарти з безпеки виробів тощо. Наполегливе уславлення «невидимої руки» послідовниками А. Сміта впродовж багатьох років відхиляло спроби владнати зіткнення особистих та колективних інтересів запровадженням норм у фінансово-економічній сфері й зашкодило нам усім. Погодьмося, сила конкуренції, що впливає на методи ведення бізнесу, подібна до сили природного добору, яка вплинула на різні особини живої природи.

У своїй монографії М. Довбенко з еволюційного погляду обґрунтовує розвиток продуктивного знання, розширюючи можливості економічного аналізу. У межах такого підходу він виділяє характеристики «економічної людини». «Минув час абстрактної людини, яку породжують догматизм і стереотипи», — стверджує автор, усвідомлюючи, що основні параметри людської психіки мало змінюються впродовж століть. Водночас треба формувати чіткіші уявлення про психічну природу індивіда, хоча, зрозуміло, це й нелегко. Адже ці уявлення можуть бути суперечливими, як і сам об'єкт. Проте конкретна людина в усьому багатстві її психічних якостей, психологічних характеристик ще донедавна залишалася поза увагою економічної науки. В економічних дослідженнях традиційно використовують модель «економічної людини», яку інколи рухає «темний» (не зовсім зрозумілий) особистий інтерес, але яка здатна до «ясних» (чітко сформульованих) раціональних рішень. Хоча рішення про свої дії (зокрема, у бізнесовій сфері) приймає жива людина — з усіма властивими їй перевагами і недоліками, що стосуються її пізнавальних можливостей.

На підставі результатів сучасних розвідок можна зробити висновок, що на прийняття рішень впливають і такі фактори, як звички, інстинкти, доміанти, норми і правила поведінки, логіка раціонального вибору. М. Довбенко звертає увагу читача на цікавий факт: з'явилася навіть наноекономіка — економічна наука, що пояснює поведінку індивідуального економічного агента. Уперше цей термін запропонував у своїх працях нобелівський лауреат К. Ерроу в 1987 р. Завдяки наноекономіці можна виявити вплив діяльності окремих фізичних осіб на поведінку мікроекономічних агентів — домогосподарств, фірм, організацій — і навіть на макроекономічні процеси, внутрішні та зовнішні фактори поведінки агентів.

М. Довбенко проявив себе розсудливим реалістом, який тверезо оцінює світ у цілому і людську природу зокрема. Він цікаво виклав трансформацію вивчення нюансів людської поведінки, починаючи від Арістотеля й А. Сміта, Дж. Мілля і Й. Бентама, яким ми завдячуємо знаннями про те, чому люди вчиняють так, а не інакше. Осмислено суттєвий внесок у розв'язання низки питань науково-концептуального характеру, пов'язаних із поглибленням розуміння сутності людського розвитку і закономірностей його якісного стану, який зробив оригінальний філософ економічної науки, нобелівський лауреат Фрідріх фон Хайек — «батько новоконсерватизму». На основі результатів досліджень цього видатного мислителя ХХ століття відбувся сучасний історичний поворот від сподівань на організаційні системи до надій на вільного, творчого, самостійного індивіда, до творення того Інституту Людини, про який зараз так багато пишуть.

Завдяки реалістичному і науковому оцінюванню людської натури М. Довбенко показав, як економічна теорія зазнає трансформації. Зроблено це на прикладі теорії

людського капіталу. Згідно з нею у виробництві взаємодіють два фактори — фізичний капітал, до якого входять засоби виробництва, і людський капітал — здобуті знання, навички, енергія робітника, що можуть бути використані у виробництві товарів та послуг. Очевидно, не треба доводити, що люди витрачають засоби не лише для одержання щохвилини задоволень, але й заради грошових та негрошових доходів у майбутньому, тобто інвестують у людський капітал. До них належать: витрати на підтримання здоров'я і здобуття освіти; витрати, пов'язані з пошуком роботи, одержанням необхідної інформації, міграцією, професійною підготовкою на виробництві тощо. Величину людського капіталу оцінюють за рівнем його потенційного доходу.

Водночас зміни характеру сучасного виробництва й нові вимоги до знань та кваліфікації привели нині до визнання того, що якісна освіта — це необхідна база для досягнення високих показників виробничої діяльності. Щобільше, нобелівський лауреат Т. Шульц вважав, що малокваліфікований працівник стає капіталістом не в результаті дифузії (розпилення) власності на акції корпорацій (хоча такий погляд досить популярний), а шляхом здобуття знань і кваліфікації, які мають економічну цінність. Учений був переконаний: неосвіченість, безумовно, найпоширеніший фактор, який гальмує економічне зростання.

Узагальнюючи новаторські дослідження видатних економістів, М. Довбенко доводить, що шлях до прогресу економічної науки лежить через зображення людини такою, якою вона є. У ході становлення постіндустріального суспільства роль висококваліфікованої праці й творчої особистості зростає, одночасно ускладнюються зв'язки між сферами підготовки кадрів та виробництва. «З'ясування механізмів цих зв'язків та оцінювання зростаючої ролі людського капіталу в умовах інноваційного

розвитку покликали до життя нову хвилю моделей економічного зростання, що досліджують його внутрішні джерела. Це моделі ендогенного зростання нобелівського лауреата Роберта Лукаса і одного з теоретиків моделювання економічного зростання Пола Ромера», — зазначає автор.

У зв'язку із зростанням ролі людського капіталу під час переходу до економіки знань змінюється як економічна система, так і саме суспільство. Істотно трансформується система державних пріоритетів: на перше місце виходять цільові настанови, пов'язані зі зміцненням здоров'я населення, збільшенням активної тривалості життя, розвитком науки, підвищенням рівнів освіти і життя людей. Це відображається не стільки в посиленні ролі держави в економічному розвитку, скільки в розширенні тих її функцій, які безпосередньо пов'язані з економікою знань: освіта, наука, охорона здоров'я.

Як тут не погодитися з думкою М. Довбенка, що ХХІ століття відкриває неосяжні перспективи, але для того щоб їх побачити, потрібно думати по-новому — щоб зрозуміти нову духовність, нову людину, нові цінності. Тому ми просто вимушені розширити зону пошуку істини. Перефразовуючи І. Ньютона, можна сказати, що економісти здатні розрахувати рух одного раціонального агента на ринку, але не безумство на товпу. М. Довбенко підтверджує, що ніхто, на жаль, не може абсолютно точно передбачити події на ринку цінних паперів, інших ринках капіталів. В умовах ринкової економіки майже перед кожною людиною постійно постає питання управління власними фінансами: витратити чи зберігати? Якщо інвестувати, то як, скільки і куди? Усе це викликає сильні емоції, а найчастіше — стреси та депресії. На основі досліджень Д. Канемана і А. Тверські автор монографії взявся пояснити психологію прийняття інвестиційних рішень в умовах еко-

номічної невизначеності, тобто підійти до більш адекватного пізнання економічної реальності.

Як справедливо зазначає М. Довбенко, споконвіку економісти-теоретики не допускали думки про експеримент у розвитку економічної науки. Однак за останні 25 років ці погляди суттєво переглянуті. Експеримент як штучне відтворення явища чи процесу з метою вивчення його в найсприятливіших умовах і подальшої практичної зміни набуває дедалі більшого значення. Великий вплив на таку переорієнтацію наукової думки здійснили американський учений В. Сміт — засновник експериментальної економіки як самостійного напрямку досліджень, німецький економіст-математик Р. Селтен, а також Дж. Лумз, А. Рот і Р. Сугден.

Необхідність теоретичного осмислення результатів експериментів полягає в усвідомленні того очевидного факту, що більшість традиційних моделей є абстракціями, у яких застосовують спрощені передумови, і їхній реалізм досить сумнівний. Уже сьогодні предметом експериментальної економіки є економічний експеримент у лабораторних умовах. Він є найочевиднішою формою вимірів, що призначені для встановлення наукових фактів. Об'єктом дослідження в експерименті здебільшого слугує або гіпотеза про поведінку економічного агента (людини, підприємства, держави, гравця), або механізм реалізації правил поведінки таких агентів. Для цього в лабораторії проводять експеримент — моделюють економічну ситуацію.

Звичайно, проведення експериментів в економіці має низку принципових особливостей порівняно з експериментуванням у природничих науках. Експериментальну економіку можна охарактеризувати як перевірку положень економічної теорії діями реальних людей у контрольованих ситуаціях. За таких обставин майже неможливо

досягнути абсолютної чистоти досліду, його повторюваності чи передбачуваності наслідків. М. Довбенко констатує: «Проблеми, що виникають і, зокрема, соціального, морального, правового порядку вимагають розробки особливих правил організації та проведення експерименту, оброблення результатів, отримання достовірних висновків. Разом з тим упродовж більш як двох останніх десятиліть в експериментальній економіці інтенсивно розвивається велика галузь, де зазначених обмежень немає. Це комп'ютерне експериментування. У зв'язку з грандіозним прогресом у розвитку комп'ютерів перспективи цієї сфери надзвичайно великі».

Особливої актуальності ці дослідження набули у зв'язку зі спробами застосувати методи лабораторних досліджень для розв'язання політичних проблем. Важливо, що виявлено властивості конвергенції власності на різних ринках. Уперше експериментально досліджено таємні угоди, контроль цін та інші види втручання у ринок. Нині вивчають нові різновиди ринку, зокрема такі, як методи прийняття рішень щодо програм для громадського радіо. Усі ці дослідження пов'язані з науковим добром В. Сміта. Учений також довів важливість наявності альтернативних ринкових інструментів, установивши, наприклад, залежність очікуваного прибутку від обраного методу реалізації товару.

Експериментальну економіку визнають одним із найперспективніших напрямів сучасної науки. Сфера практичного застосування цих методів продовжує розширюватися. Останнім часом досить перспективним видається їх застосування під час проведення реформ перехідного періоду (наприклад, для аналізу можливої реакції українських суб'єктів господарювання на нову систему оподаткування у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу, зміну економічних інституцій, інфляційні процеси).

Для нас, науковців, зрозуміло, що вирішальну роль у розв'язанні цих та багатьох інших практичних питань відіграє методологія дослідження. Слід відзначити, що М. Довбенко, моделюючи трансформацію економічної теорії, робить це досить професійно і в цьому аспекті зрозуміло формулює методологічний підхід. Він переконаний, що важливим методологічним аспектом у процесі вибору наукового знання є виявлення відповідного зразка. Ще з часів виникнення економічної науки на неї почався вплив природничих наук, особливо фізики. Але, враховуючи, що в сучасних умовах фізика є недосконалим зразком, краще згадати з цього приводу медицину. Перевірка і мотиви досягнення успіху в медицині набагато сильніші, ніж у фізиці, а отже, спостереження в медицині відіграє повчальну для економістів роль. Наполегливе прагнення економістів наслідувати стандарти точності, логіки й абстракції, що прийняті в математиці, викликане бажанням отримати такі ж незаперечні результати досліджень, як у точних науках. Проте не слід забувати, що математика — це лише інструмент. Викладений М. Довбенком аналіз новацій нобеліантів засвідчив, що завдяки математиці в економічній теорії були, безперечно, здійснені важливі відкриття. Активно використовуючи математичний апарат, економічна наука домоглася небаченої раніше чіткості доведень. Математичні методи, розроблені в галузі дослідження операцій, сприяли розв'язанню багатьох завдань, які вдалося чітко сформулювати.

Тому висновок М. Довбенка про те, що мистецтво побудови сучасних економічних моделей висуває підвищені вимоги до гуманітарної освіти моделістів, вартій усілякої підтримки. Вони мають володіти масштабними знаннями в суміжних науках і вміти в межах моделей, зокрема комп'ютерних, інтегрувати розрізнені, інколи погано по-

рівнювані фактори: інформаційні, економічні, соціальні, екологічні, психологічні, історичні, правові тощо. Такий підхід відкриває перспективу інтелектуалізації суспільства. Не менш важливим є ще один аспект цієї проблеми: економісти, як і математики чи фізики, розмовляють тепер мовою формул, теорем, графіків, знання цієї мови в багатьох країнах світу вже стало показником загальнокультурного рівня людини.

Багато фундаментальних, зокрема економічних, проблем не можливо зрозуміти, застосовуючи методи якоїсь одної дисципліни, необхідний міждисциплінарний підхід. Тому слушною видається думка, викладена в рецензованій монографії, про елементарну синхронізацію наукових досліджень, яка дала б вагомий синергетичний ефект (автор має на увазі й проведення моніторингу та системного аналізу інтегрального стану предметних галузей). На її фундаментальній основі різні наукові напрями і концепції використовують різні умовні поняття, методологію, типи абстракцій, а отже, різні мови передавання знань. Установлення взаємозв'язків між цими мовами — один із шляхів розвитку міждисциплінарної взаємодії.

Нині вже недостатньо лише констатувати той факт, що економічна теорія не є єдиною, вона не розглядає економіку в розвитку і у взаємозв'язку її основних аспектів і проблем. Нові соціально-економічні умови зумовлюють необхідність оновлення системної композиції сучасної економічної теорії, і одним з важливих елементів цього процесу могло б стати звернення до економічної нобелелогії як базової гіпотези. Наукова ідея М. Довбенка про економічну нобелелогію сприяє подоланню роз'єднаності наукових напрямів і дисциплін, а отже, активізує скоординованість роботи наукових установ, їхньої тематики. Звернення до новаторських праць лауреатів Нобелівської

премії динамізує розвиток економічної теорії через процеси обміну парадигмальними настановами, поняттями і методами різних наук, що є відображенням сутності міждисциплінарної проблеми.

У вступній частині монографії йдеться про те, що стратегію розвитку держави слід формувати на основі сміливих і продуманих ініціатив щодо економічних трансформацій, які назріли в українському суспільстві. Що глибше я вчитувався в книжку, то переконливішим виглядав засновок. Нагальна потреба в таких ініціативах особливо проявилася сьогодні, коли країну охопила глибока фінансово-економічна криза, і вкрай важливо уважно відстежувати міжнародні тенденції, ретельно аналізувати напрям еволюції міжнародної економічної системи, одночасно адаптуючи свої погляди та дії. Автор лаконічно і переконливо описує сучасний стан справ у економічній науці, зрозуміло визначає світові тенденції її розвитку, пропонує новації для покращення системи господарювання та рух як до інтелектуалізації освіти, так і до підвищення її наукового складника.

З огляду на стандарти техніки сучасного наукового дослідження в книжці «Криза

економіки — не криза науки» є вагома прогалина: автор не зробив комплексного критичного аналізу економічних теорій сучасності. Разом із тим монографія М. Довбенка заслуговує, безумовно, на високу оцінку й буде корисною не лише для суспільствознавців, але й для представників природничих наук. Геоботанікам, біогеографам, екологам, біологам та іншим дослідникам науки варто зосередити свою увагу на застосовану автором методологію міждисциплінарного дослідження, нові ідеї та підходи, у тому числі експериментальні.

З огляду на те, що М. Довбенко, не обмежуючись викладом праць нобеліантів, зробив спробу подати новітні теоретичні конструкції в контексті сучасних глобалізаційних процесів, а також заклав фундамент для переосмислення багатьох традиційних економічних проблем у своїй попередній монографії «Видатні незнайомці» та навчальному посібнику «Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія)», вважаю за доцільне відзначити його премією НАН України імені видатного економіста М.І. Тугана-Барановського.

**Костянтин СИТНИК,
академік Національної академії наук
України (Київ)**